

УДК 343.9

Лукашевич С.Ю. –

к.ю.н., доцент,

*доцент кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

S.Yu. Lukashevych –

*candidate of juridical sciences, associate professor,
associate professor of criminology and correctional law department,
Yaroslav Mudryi National Law University
(77, Pushkinskaya str., Kharkiv, Ukraine)*

Бочарова К.А. –

*аспірантка кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

К.А. Bocharova –

*PhD student of criminology and correctional law department,
Yaroslav Mudryi National Law University
(77, Pushkinskaya str., Kharkiv, Ukraine)*

Бурба М.В. –

*студентка 1 курсу магістратури слідчо-криміналістичного інституту
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

M.V. Burba –

*1st year student of Master's Program of
Investigative and Forensic Institute
Yaroslav Mudryi National Law University
(77, Pushkinskaya str., Kharkiv, Ukraine)*

Психофізичні та генетичні теорії індивідуальної злочинної поведінки

Статтю присвячено аналізу злочинної поведінки осіб та факторам, які на неї впливають. Зазначено, що окрім кримінології спроби пояснення злочинної поведінки також відбуваються в інших науках про людину і її поведінку. Наголошено, що жодна з розроблених сучасною наукою теорій індивідуальної злочинної поведінки не є домінуючою. Тож подальші дослідження цієї проблеми сприятимуть більш дієвому запобіганню злочинності як на індивідуальному, так і на загальносоціальному рівнях.

Ключові слова: *індивідуальна злочинна поведінка, агресія, запобігання злочинності, індивідуальна профілактика, біологічні аномалії.*

Статья посвящена анализу преступного поведения лиц та факторам, которые на него влияют. Указано, что кроме криминологии попытки объяснения преступного поведения также осуществляются в других науках о человеке и его поведении. Отмечено, что никакая из разработанных современной наукой теорий индивидуального преступного поведения не есть доминирующей. Поэтому дальнейшие исследования этой проблемы будут способствовать более действенному предупреждению преступности как на индивидуальном, так и на общесоциальном уровнях.

Ключевые слова: *индивидуальное преступное поведение, агрессия, предупреждения преступности, индивидуальная профилактика, биологические аномалии.*

S.Yu. Lukashevych, K.A. Bocharova, M.V. Burba Psychological and Genetic Theories of Criminal Behavior

The article analyzes criminal behavior and factors which influence it. It is proved that social and biological causes effect directly the offender's orientation. Biocriminologists while analyzing reasons of criminal behavior emphasize that person's wrongful orientation is inherited. To prove this theory some researches of influence of the men's "Y" chromosome on the person's behavior have been provided. It is designated that attempts of explanation of criminal behavior occur in other sciences about person and his/her behavior too, in particular, social psychology and psychology of personality, medical psychology and psychiatry etc. Among the methods of correcting criminal behavior psychoanalysis, electroshock, lobotomy, thalamotomy, medication and surgical effects as well as radical educational measures have been proposed. Such direction in criminology is called "clinical criminology". The practice of using medicines in crime prevention activity develops in two directions: application of drugs for correction psychological and mental disorders and as well as mean of causing severe pain. However, the forced use of medicines in practice gives mixed results and causes a number of problems related to compliance with the rules of medical ethics. But some scientific proffers which are made by supporters of biological approach about recognition of offender's biological anomalies which depress the level of assimilation of social norms find their confirmation.

It is mentioned that none of the theories of individual criminal behavior dominates. But these further investigations will promote for more effective crime prevention not only in individual, but also in societal levels.

Keywords: individual criminal behavior, aggression, crime prevention, individual prophylaxis, biological anomalies.

Постановка проблеми. Ефективна боротьба зі злочинністю залежить від ґрунтовності та глибини вивчення причин цього явища. Дослідження ж питання про природу злочинної поведінки, про вплив на особистість злочинця соціальних та біологічних факторів є важливим для вирішення ряду як наукових, так і практичних проблем, насамперед, проблеми призначення покарання, можливості призначення заходів впливу, специфіки індивідуальної профілактики злочинів, більш глибокого з'ясування взаємодії елементів механізму злочинної поведінки тощо.

Аналіз досліджень і публікацій. Протягом тривалого часу вітчизняні кримінологи вивчали питання причин злочинності однобічно, оскільки за радянські часи не достатня увага приділялась біологічним причинам цього явища. В той період повністю виключалась можливість впливу на поведінку інших факторів, крім соціальних. Лише деякі вчені, зокрема Ю. Антонян, О. Ігнатова, Д. Дриль, А. Зелінський, О. Ходимчук, та інш., розглядаючи соціальні фактори в широкому значенні (біологічні, хімічні, геофізичні та інші фактори) пропонували єдиний соціологічний підхід до причин злочинної поведінки. «Біологізація» ж злочинної поведінки піддавалась критиці, вважалось, що всі біологічні

чинники зазнають вплив соціалізації, тому не можна їх розглядати як біологічні.

Мета статті полягає в аналізі сучасних особистісно-орієнтованих теорій злочинності та дослідження можливості застосування їх здобутків при розробці нових та вдосконаленні існуючих заходів її запобігання.

Виклад основного матеріалу. Антропологічний напрямок в кримінології виникає наприкінці ХІХ століття, засновником якого вважають Чезаре Ломброзо. Він зазначав, що першооснову злочинної поведінки слід шукати в самому злочинці, і вважав визначальними факторами його анатомо-фізіологічні та психічні особливості. Прихильники антропологічної школи вперше привернули увагу до особистості злочинця. Поява в 1975 р. книги Е. Уілсона «Соціобіологія: новий синтез» започаткувала сучасний етап досліджень у всіх гуманітарних науках. Він встановлює соціобіологію як «систематичне вивчення біологічних основ будь-якої соціальної поведінки». Він зазначає, що поведінка людини передусім, визначається генетично, а еволюція людства подібна до еволюції інших біологічних видів.

Від біологічних характеристик людини залежить, що вона засвоїть від середовища, в якому перебуває і розвивається. Її біологічні особливості мають важливе значення для вибору

нею лінії поведінки, вони можуть визначити підвищену схильність до злочинної (антисуспільної) реакції на конкретну обстановку, і, при подальшому закріпленні загалом, сформулювати стереотип особистості та постійну лінію поведінки. Водночас біологічні властивості можуть і не проявитись протягом цілого життя людини, якщо вона не опиниться в конкретній життєвій ситуації, що послужить поштовхом до вчинення певних дій [1, с.52].

Черниш М.О. у статті «Спадкові та набуті фізіологічні і психологічні передумови кримінальної поведінки і маргіналізму» відзначає, що більшість вчених знов і знов підкреслюють взаємообумовлений характер біологічних і соціальних чинників, а деякі з них вважають неправомірною постановку питання про те, що саме виступає в ролі вирішальної сили. Проте ніхто не заперечує, що такі біологічні відмінності існують, що вони успадковуються і можуть відповідно до «задуму» природи виявлятися в поведінці людини, посилюватися, ослаблюватися і нейтралізуватися під впливом чинників соціального середовища: добробуту, культури, освіти. Спадковість закладає «найбільш істотні основи», а навколишнє середовище може змінювати ці основи до кращого або гіршого, може проявити їх адекватно біологічній моделі, нейтралізувати або пригнічувати. Але спадковість, так само як і соціальне середовище, має якісь межі, за які людина не здатна вийти. Часто вона виступає в ролі психофізіологічної моделі майбутньої соціальної поведінки людини, оскільки природна програма цієї моделі досить жорстко обумовлює зміст вибірки всього соціального, того, що засвоюється і привласнюється людиною як його соціальна сутність. Завищені сенсорні показники, наприклад, підвищена збудливість, гіперактивність, нетерплячість, можуть характеризувати людину з будь-якого соціального середовища. Але у вищому середовищі, в поєднанні з властивими їй характеристиками (освіта, культура, сприятлива емоційно-психологічна атмосфера і т.п.), – вони можуть породити видатного композитора, музиканта, вченого – і багато хто з них дійсно був в історії або є сьогодні такими. У низькому ж соціальному середовищі зневага до моральних норм, помножені на голод і холод, – з високим ступенем вірогідності здатні привести такі

психологічні якості до озлобленості та агресії – як поширених передумов злочинності. Маргінальне середовище своїми соціальними засобами закріплює первинні фізіологічні і психологічні передумови і доповнює їх цілим рядом аналогічних психологічних і соціально-психологічних рис. Таких, як імпульсивність, запальність, дратівливість, гнів, відчайдушність, образливість, нездатність до самоконтролю. З часом, під впливом досить випадкових обставин, можуть виникати також схильність до лідерства; упереджена атрибуція ворожості (приписування ворожих намірів іншим, а звідси постійна готовність до випереджувального нападу, превентивної агресії); уміння заповнювати агресією або загрозою агресії соціальні якості, яких бракує (знання, уміння); паразитування (всі, хто навколо, зобов'язані обслуговувати); підтримка репутації, що сформувалася, і навіть задоволення від спричинення шкоди іншим, що забезпечує відчуття комфорту і тимчасового задоволення [2, с.920].

В основі теорії Зігмунда Фрейда покладено думка, що злочин є результатом неврозу. Невроз, і як наслідок злочин, є результатом «окультурення» інстинктів і неусвідомленого психічного відображення. Так, наприклад, якщо окультурення інстинктів і неусвідомленого психічного відображення відбувається, то, наприклад, сексуальні інстинкти людини проявлятимуться у формі сексуальної сваволі. Якщо совість зможе утримати сексуальну сваволу від прояву у поведінці людини, то у неї виникає невроз на сексуальному ґрунті, а якщо не зможе, то людина вчиняє злочин на сексуальному ґрунті. Слід зазначити, що це відбувається не тільки з сексуальним інстинктом, а і з усіма іншими. Неврози і злочини можуть зароджуватися не лише на ґрунті сваволі, що виникає з сексуального інстинкту, але також на ґрунті сваволі, що виникає з інших інстинктів: самозбереження, свободи, живлення і т.п., які є природженими механізмами задоволення потреб людини.

Біокримінологи, аналізуючи причини злочинної поведінки, підкреслюють, що схильність до злочинної поведінки успадковується. На підтвердження цієї теорії було проведено ряд досліджень впливу на поведінку особи зайвої хромосоми «Y» у чоловіків.

Вчені США, Австралії, Англії виявляли, що серед обстежених злочинців набір хромосом ХХУ становить 2% і більше, в той момент як серед населення приблизно в 0,1-0,2% випадків.

Нормальним поєднанням хромосом для чоловіків є наявність у них однієї Х- і однієї Y-хромосоми, тобто поєднання ХУ; для жінок – наявність двох Х- хромосом, тобто поєднання ХХ. Кримінологічне значення хромосомних аномалій звичайно приписується двом з них, коли в чоловіків наявна додаткова 47-ма хромосома типу Х чи типу Y.

В середині ХХ століття було висунуто думку, що злочинна поведінка може бути пов'язана з таким набором хромосом. Досліджуючи вплив хромосомних аномалій Патріція Джекобс зазначає, що 3,5 % «розумово відсталих пацієнтів — чоловіки з небезпечними, насильницькими чи злочинними нахилами, які перебували в одній зі шведських в'язниць, мали зайву Y-хромосому». На цій підставі вона зробила висновок, що «у деяких осіб спонукання до насильства може бути вродженим, що позначається як Y-хромосома».

Для спростування цього висновку американський генетик Т. Поуледж навів дані, згідно з якими:

а) суто фізична характеристика — вищий ріст — характерна для всіх осіб із набором хромосом типу ХУУ (інших фізичних відхилень немає);

б) психологічні розходження (коефіцієнт інтелекту) виявлені в осіб із набором хромосом ХУУ, хоч і нижчі від середнього показника в цілому, але збігаються з показниками, що характеризують інших осіб, які перебувають у закритих установах (усі особи з набором хромосом ХУУ досліджувалися або у в'язницях, або в лікарнях);

в) сполучення хромосом ХУУ наявне в середньому в одного з тисячі народжених, цей відсоток сталий і ніяк не пов'язаний зі значним зміщенням чи зменшенням рівня агресивності і насильницької злочинності;

г) на відміну від інших порушень набору хромосом, які однозначно призводять до появи хвороби Дауна, наявність зайвої хромосоми Y не зумовлює явних та специфічних відмінностей у психіці та поведінці таких осіб.

Форми їхньої поведінки (у тому числі випадки вчинення ними насильницьких

злочинів) нічим не відрізняються від подібних поведінкових актів людей із нормальним набором хромосом, що становлять основну масу насильницьких злочинців [3, с.54].

Однією зі спроб довести вирішальну роль спадкових факторів у формуванні схильності до девіантності є, так званий, метод близнюків. Якщо успадковані риси дійсно спричиняють злочинну поведінку, то можна очікувати подібного і в антисуспільних вчинках близнюків. Оскільки вони виховуються, зазвичай, в однакових умовах і відчують на собі вплив подібних соціальних обставин, то визначити чи зумовлена їх поведінка біологічними, соціальними чи психологічними факторами дуже важко.

Сенс цього методу полягає в тому, що монозиготні близнюки мають схожий генотип. Вивчаючи їх поведінку можна дослідити, які риси детерміновані генотипом, а які соціальними чинниками.

В дослідженнях Мінесотського університету було вивчено 350 пар близнюків, які виховувалися у різних родин. Під час опрацювання отриманого матеріалу, який стосувався окремих рис характеру, виявилось, що варіації більшості з них обумовлюються переважно спадковістю і меншою мірою впливом батьків, домашньої обстановки та інших життєвих обставин. Учені, які проводили експеримент, дійшли висновку, що сім'я формує багато рис особистості, але лише у межах, зумовлених природою. Матеріали дванадцяти досліджень, які вивчали 1500 пар близнюків у США, Скандинавських країнах, в Японії, Великій Британії та Німеччині, були проаналізовані Гернстайном й Уїлсом, які дійшли висновку, що їх результати є майже ідентичними. Однояйцеві близнюки у більшій мірі мають нахил до схожої злочинної поведінки, ніж різнояйцеві [4, с.3-4].

Процеси, які лежать в основі, наприклад, агресивної поведінки, можуть робити вплив на індивіда ще до народження. В результаті цілого ряду досліджень – в судових архівах та експериментах, психологами різних країн було встановлено, що «якщо у значного числа засуджених прийомних дітей засуджені ще й біологічні батьки, то це свідчить про вплив генотипу на формування злочинної поведінки». При цьому наукова неупередженість призвела

вчених до думки про те, що, можливо, успадковується навіть не схильність до агресії як така, а якась характерна межа (наприклад, імпульсна або прагнення до лідерства, що збільшують можливість прояви агресії). В слід за ними були виявлені й інші супровідні агресії чинники, тобто виходило, що успадковується не сама агресія, а риси, що спонукають до неї. Це – фізична сила, високий зріст, низький інтелект, прагнення до домінування, самовираження і епатажу, а також підвищений опір, знижена здатність переносити фрустрацію [5, с.232-238].

Паралельно з науками кримінального циклу розвивалися антропологія та медицина. Прихильники біологічних та біопсихологічних концепцій причин злочинності намагались поєднати нові знання природничих наук та кримінології при запобіганні злочинності. Прибічники таких теорій причин злочинної поведінки вважали, що схильність окремих індивідів до вчинення злочинів може бути виявлена спеціальними тестами, дослідженням поведінки особи, і як результат, виправлена за допомогою медичних методів. У числі способів корекції злочинної поведінки було запропоновано: психоаналіз, електрошок, лоботомія, таламотомія, медикаментозний вплив, хірургічні методи, а також радикальні виховні заходи. Такий напрямок в кримінології отримав назву «клінічна кримінологія».

Вагомий вклад у розвиток клінічної кримінології, шляхом забезпечення практичного впровадження її ідей був італієць Ф. Граматика. Автор відомої монографії «Принципи соціального захисту» наполягав, що кримінальна політика на основі соціального захисту повинна орієнтуватися більшою мірою на індивідуальне, а не на загальне запобігання злочинності. Ресоціалізація правопорушника — головна мета клініцистів, оскільки, на їхню думку, перевиховання та соціалізація злочинця більш ефективно захищають суспільство від злочинів, ніж жорсткі карні заходи.

Інший італійський кримінолог Беніньо ді Туліо зробив спробу на базі концепції конституціональної схильності до злочинів розробити і впровадити адекватні заходи корекції кримінальних нахилів. Його книга «Принципи клінічної кримінології та судова психіатрія» стала значним теоретичним внеском у розвиток клінічної кримінології. [6, с.162]

Зігмунд Фрейд для боротьби зі злочинністю запропонував «психоаналітичну роботу», котра повинна забезпечити перехід «неусвідомлених бажань» у свідомість. Як наслідок, в багатьох пенітенціарних установах було запроваджено психоаналітичні методики корекції злочинної поведінки.

Прихильниками клінічної кримінології було розроблено і більш радикальні способи впливу на корекцію поведінки злочинців. Так, було запропоновано відповідні методи зниження рівня агресивності особи шляхом застосування лікарських препаратів та хірургічного втручання (лоботомія, таламотомія).

Практика застосування медикаментів в антикримінальній діяльності пішла в двох напрямках: використання препаратів для корекції фізіологічних і психічних відхилень злочинців, а також як засіб заподіяння сильного больового синдрому. Проте примусове використання лікарських препаратів (особливо таких як сукценілхолін або апоморфін) на практиці дало неоднозначні результати і викликало ряд проблем, пов'язаних з дотриманням правил медичної етики.

Лоботомія — це нейрохірургічна операція, яка полягає в розрізанні тканин, які з'єднують лобні долі мозку з його іншою частиною. Наслідком такого втручання є виключення впливу лобових часток мозку на інші структури центральної нервової системи. Вперше операцію лоботомії провів у 1936 р. португальський нейрохірург Егас Моніс. За допомогою такої операції вдалося знизити агресивність ряду осіб. За цей успіх Егас Моніс був удостоєний Нобелівської премії [7]. У схожих цілях використовувались також методи таламотомії.

Таламотомія — це хірургічна операція на головному мозку, що полягає в руйнуванні окремих ділянок таламуса. Дана операція виконується для лікування таких психіатричних симптомів, як сильний страх і агресія [8].

Проте методи нейрохірургічної корекції агресивної поведінки не витримали перевірки часом. По закінченню післяопераційного (реабілітаційного) періоду піддослідні особи знову проявляли агресивність і кримінальні нахили. [6, с. 163]

Висновки. Отже, слід зазначити, що жодна з теорій дослідження природи злочинної поведінки та її причини не можна визнати

домінуючою. Не можна однозначно сказати, що поведінка детермінується лише одним фактором (соціальним або біологічним), у своєму взаємозв'язку вони утворюють особистість. І хоча жодний з методів не дає змогу виявити домінантний характер біологічних чинників злочинності, слід зазначити, що не потрібно зменшувати роль біологічного підходу щодо можливості та доцільності впровадження (звичайно за умови дотримання основоположних прав і свобод людини) деяких із запропонованих представниками біологічного підходу заходів впливу біологічні причини злочинності. Очевидно, варто прислухатися до наукових

пропозицій окремих прибічників біологічного підходу про визнання наявності біологічних аномалій злочинця, які знижують рівень засвоєння ним соціальних норм. Це дозволить максимально індивідуалізувати профілактичний та запобіжний вплив на різні категорії злочинців, що в кінцевому розрахунку, приведе до підвищення ефективності запобігання злочинності взагалі.

Список використаних джерел:

1. Медицький І. Б. Вплив соціальних факторів на злочинність в умовах становлення незалежної Української держави : моногр. / І. Б. Медицький. – Івано-Франківськ : Юрид. ін-т Прикарпат. нац. ун-ту, 2007. – 222 с.
2. Черниш М. О. Спадкові та набуті фізіологічні і психологічні передумови кримінальної поведінки і маргіналізму / М. О. Черниш // Форум права. – 2010. – № 4. – С. 915–923.
3. Яковлев А. М. Теория криминологии и социальная практика / А. М. Яковлев, В. Н. Кудрявцев. – М. : Наука, 1985. – 243 с.
4. Шостко О.Ю. Біологічні та психологічні теорії пояснення злочинної поведінки неповнолітніх у США [Електронний ресурс] / О. Ю. Шостко // Теорія і практика правознавства. – 2015. – Вип. 1. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/tipp_2015_1_26.
5. Бэрн Р. Агрессия / Р. Бэрн, Д. Ричардсон. – П. : Питер, 1997. – 417 с.
6. Денисов С. Ф. Клінічна кримінологія: стан та проблеми розвитку / С. Ф. Денисов // Юридична наука. – 2001. – №1. – С. 161–165.
7. Історія медицини. Лоботомія. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.yadoktor.ru/entry>.
8. Словник медичних термінів. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.pharmed.uz/glossary/id/7273>.

References

1. I. B. Medytskyi, Vplyv sotsialnykh faktoriv na zlochynnist v umovakh stanovlennia nezaleznoi Ukrainskoi derzhavy : monohr. / I. B. Medytskyi. – Ivano-Frankivsk : Yuryd. in-t Prykarp. nats. un-tu, 2007. – 222 p.
2. M. O. Chernysh, Spadkovi ta nabuti fiziologichni i psykholohichni peredumovy kryminalnoi povedinky i marhinalizmu / M. O. Chernysh // Forum prava. – 2010. – No. 4. – Pp. 915-923.
3. A. M. Yakovlev, Teoriya kriminologii i sotsialnaya praktika / A. M. Yakovlev, V. N. Kudryavtsev. – M. : Nauka, 1985. – 243 p.
4. O. Yu. Shostko, Biologichni ta psykholohichni teorii poiasnennia zlochynnoi povedinky nepovnolitnikh u SSHA [Elektronnyi resurs] / O. Yu. Shostko // Teoriia i praktyka pravoznavstva. – 2015. – Vyp. 1 (7). – Rezhym dostupu : http://nbuv.gov.ua/UJRN/tipp_2015_1_26.
5. R. Beron, Agressiya / R. Beron, D. Richardson. – P. : Piter, 1997. – 417 p.
6. S. F. Denysov, Klinichna kryminolohiia: stan ta problemy rozvytku / S. F. Denysov // Yurydychna nauka. – 2001. – No. 1. – Pp. 161-165.

7. Istoriia medytsyny. Lobotomiia [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <http://www.yadoktor.ru/entry>.

8. Slovnyk medychnykh terminiv [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <http://www.pharmed.uz/glossary/id/7273>.